

- (14) Gurňák, D.: *Dejepisný zošit 20. storočie. 9. ročník*. MAPA Slovakia Škola, Bratislava. 52, 54.
 (15) Mandelová, H. & coll. (2002): *Dejiny 20. storočia. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročné gymnázia*. Harmanec, VKÚ.
 (16) Bartlová, A. – Letz, R. (2005): *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií Bratislava*, SPN.
 (17) Uo. 132–133.
 (18) Uo. 163–165.
 (19) Uo.161.
 (20) A megfelelő tankönyv már készül, és 2006 május-júniusában várják a megjelenését, mivel a 2006/2007-es tanévtől ezt kellene használni a tanítási folyamatban. Forrás (2005): interjú Robert Letz professzorral, Pedagógia Szak, Comenius Egyetem, Pozsony. április 5.
 (21) Hečková, J. & coll. (1999): *Dejepis. Pomôcka pre maturantov a uchádzačov o štúdium na vysokých školách*. Enigma, Nitra.
 (22) Varinský, V. – Chylová, E. (2002): *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia*. [4], Od 2. svetovej vojny k dnešku. Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava. 42.
 (23) Uo. 46–47.
 (24) Uo. 48–49.
 (25) Škvarna, D. & coll. (1997): *Lexikón slovenských dejín*. SPN, Bratislava. 157.

- (26) Kamenický, M. & coll. (1997): *Lexikón svetových dejín*. SPN, Bratislava. 132.
 (27) Uo. 139–140.
 (280) Uo. 183–184.
 (29) Uo. 271–272.
 (30) Ďurica, M. (1996): *Dejiny Slovenska a Slovákov*. SPN, Bratislava. 242–243. A publikációt eredetileg, a Vladimír Mečiar által vezetett kormány időszakában (1994–1998) autokrata hajlamai miatt hivatalos tankönyvként engedélyezték használni az általános- és a középiskolákban. A nyilvánosság és a tanárok tiltakozása miatt ezt a könyvet aztán eltávolították az iskolai könyvtárakból.
 (31) A kivételekhez tartozik a következő novella – Beňo, Ján (1990): *Výkrik*. Slovenský spisovateľ. Bratislava. A szerzőt 1956 elején üldözték a pozsonyi diákmozgalmakban való aktív részvétele miatt, és a könyv visszaemlékezéseket tartalmaz ezekre az eseményekre.
 (32) Lásd. pl. Mlynář, Z. (1986): *Nightfrost in Prague: the end of humane socialism*. C. Hurst, London.

Juraj Marušiak

Pozsony, Szlovák Tudományos Akadémia,
 Politológiai Intézet

A magyar '56 és a prágai tavasz a lengyel történelem tankönyvekben 1989 után

A legutóbbi közvélemény-kutatások szerint a társadalom döntő többsége fokozatosan elveszíti kapcsolatát a könyvvel. Ezért aztán könnyen megeshet, hogy az egyetlen történelmi munka, amelyet egy átlagos lengyel állampolgár alaposan ismer, az a saját történelem tankönyve. Ez a médium a hivatásos történetírás eredményeinek, a történelmi emlékezet formálásának és talán kortárs világunk megértésének is eszköze egyben.

A Lengyel Oktatási és Sportminisztériumnak az ezredforduló környékén bevezetett reformjának eredményeként a két lépcsős oktatási rendszer helyett (8 éves általános iskola, továbbá 4 éves középiskola) egy három lépcsős rendszer született (6 éves általános iskola, 3 év alsó-gimnázium és 3 év felső-középiskola). Ahogy az várható, az új rendszer politikai vitákat generált; az oktatás központosításával, a gyakorló iskolákkal, az érettségi vizsgák új modelljével, az egyetemi felvétellel és az új gimnáziumok elhelyezkedésével kapcsolatban. Meglepő módon (első látásra), kevesebb figyelmet fordítottak az új tantervre, különösen a humán tantárgyakra. Azonban az érdeklődés hiánya könnyen magyarázható: mivel a reform egyik alapvető elve az oktatás demokratizálása volt, a tanárok tankönyvválasztási szabadságot kaptak, hogy saját szükségleteik és ízlésük szerint döntsenek a kérdésben. A Minisztérium pusztán általánosságokat határozott meg (ún. alap programot), így végül három év alatt majdnem 100 új történelem tankönyv je-

lent meg a piacon. Sem kormány szinten, sem a hivatásos kiadó egyesületek szintjén nem tudták a kérdést hatékonyan kezelni. Ráadásul még kuszábbá tette a helyzetet a tankönyv-engedélyezési rendszer korrupt volta. Elegendő ezzel kapcsolatban annak említése, hogy nem az állam, hanem maga a kiadó választotta és fizette tankönyve lektorát.

Nagyon valószínű, hogy az iskolai tanterv kérdését illetően a Minisztérium 2006-os új politikai irányvonalával kapcsolatban kerül majd sor nyilvános vitára. Az új kormány ugyanis erősen jobboldali, továbbá már a kampány során hangsúlyozta: nem ért egyet a történelmi magyarázatok multiplicitásával, és egy új, tisztán „hazafias” értelmezés mellett szállt síkra.

Jelenleg a kortárs történelem a lengyel oktatásban kétszer fordul elő témaként: először a gimnázium harmadik évfolyamán (13 és 15 év közötti gyerekeknél), utána pedig röviddel az érettségi vizsga előtt, a diákok 18–19 éves korában. Ezek az időpontok nem igazán szerencsések: a vizsga előtti utolsó félévet az iskolák általában az ismétlésnek szentelik. Azonban annál sokkal jobb a helyzet, mint volt 1989-ig, amikor a történelem oktatása minden szinten befejeződött 1945-nél. Fontos észben tartanunk azt is, hogy a kortárs történelmet gyakorlati okok miatt kevésbé tanítják, mint mondjuk az ókori vagy a középkori történelmet.

Ezt szem előtt tartva, érdemes végigtekinteni a jelenkori (értsd 20. századi, illetve 1945 utáni – a ford.) történelem tankönyvek piacát. Itt 1989 után alapvetően két típusú új irodalom jelent meg. Egyrészt a középiskola utolsó éveire szóló új kézikönyv, amely tárgyalta a kommunista rezsimet. Jelen pillanatban több mint egy tucat ilyen munka van, amelyeket általában neves történészek (Andrzej Garlicki, Jerzy Kochanowski, Wojciech Roszkowski és Grażyna Szelałowska) vagy oktatási szakértők (Zofia Kozłowska, Anna Radziwiłł) írtak. Másrészt az oktatási reform bevezetésével a kiadók mindent elkövettek, hogy a reform kihirdetése és hatályba lépése között új tankönyveket adjanak ki. Valójában nagyon rövid idő alatt ugyancsak tucatnyi ilyen kézikönyv jelent meg, amelyeket ekkor már elvélve írtak igazi szakértők. A gimnáziumi tankönyvek színvonala általában alacsony; és azt lehet mondani, hogy a kortárs történelemmel foglalkozó utolsó részek színvonala általában a leggyengébbek között van. Tanulmányomban megkísérlem számba venni a különféle segédirodalmakat, szerzőket, érettségi kiadványokat stb.

A magyar felkelés és a prágai tavasz

Ha megpróbáljuk felbecsülni azt az időt, amely a magyar felkelés és a prágai tavasz iskolai bemutatására jut; azt vesszük észre, hogy a tankönyvszerzők között még mindig bizonytalanság van a ténybeli minimalizmus és maximalizmus között. Néhány tankönyv még az ifjabbaknak is túl könnyűnek látszik, más könyvek viszont jóval több tényanyagot tartalmaznak, mint amennyire akár egy történész szakos hallgatónak is szüksége lenne. Ez főleg a gimnáziumi tankönyvekre jellemző, mert a középiskolai tankönyvek általában meghatározott célközönséghez szólnak (illetve néhány esetben a szöveg egy részén jelölik, hogy emelt szintre szánják).

Mint tudjuk, az 1956-os magyar forradalom Bem József szobra alatt kezdődött, miután a magyar diákok híret vették a „lengyel októbernek”. Ezután a harcoló magyarok megsegítésére hozott áldozatok lengyel részről az igazi internacionalizmus ritka példái-nak bizonyultak a szovjet blokkban. Ezzel teljesen ellentétes volt a helyzet 1968-ban, amikor a lengyel hadsereg részt vett Csehszlovákia lerohanásában; és nem létezett olyan nyilvános vélemény, amely a nemzetközi kapcsolatok független magyarázatát adta volna; továbbá nem létezett számottevő akció a csehek és szlovákok támogatására (ez a tény ahhoz köthető, hogy 1968 márciusában egy antiszemita kampány nyomán megbékítették az értelmiséget). Ugyanakkor mindkét esemény lehetőséget ad arra, hogy Lengyelország történetét összekössük egész Kelet-Közép-Európa történetével, továbbá – talán – olyan tényekre utaljunk, amelyeket a diákok családjában személyesen is ismernek.

A legtöbb esetben a tankönyvek a magyar forradalmat egyedülálló jelenségként kezelik, annak előtörténete vagy nemzetközi dimenziói nélkül. Csak a legjobb középiskolai tankönyvek – mindenekelőtt Andrzej Garlicki könyve – helyezik a magyar forradalmat a szovjet blokk más felkeléseinek abba a kontextusába, amely az 1953-as Berlinhez köthető. Más könyvek szerzői ezeket az eseményeket a szovjet olvadáshoz kapcsolják. Vannak olyan könyvek is, amelyekben Kelet-Közép-Európa történetét nem választják el a nemzetközi történelemtől. Ezekben az esetekben az 1956-os magyarországi eseményeket a szuezi válsághoz kapcsolják. Az idézett források között leggyakrabban Wiktor Woroszylski emlékiratai jelennek meg, aki ezt az időszakot Budapesten töltötte, azonban meglepő módon általában nincs utalás a lengyelországi közvélemény reakciójára. Az egyetlen kapocs, amely összeköti a két országot, az általában a Bem-szobor és az első diákmegmozdulások lengyel-párti jelszavai.

Sajnálatos, de nem meglepő módon a magyarországi események leírása nagyon gyakran nem felel meg a tényeknek. A leggyakoribb hibák és téves értelmezések között az alábbiak szerepelnek: a feltételezés, hogy a forradalom kizárólag Budapestre korlátozódott; annak kérdése, hogy egy vagy több orosz beavatkozás volt-e; az áldozatok és menekültek száma (óriási a különbség, 3 és 60 ezer meggyilkolt magyar között ingadozva). Továbbá a legfontosabb szereplők neveinek kiejtése, mint Nagy Imréné (akit sokszor „nodge”-nak, sőt „noddy”-nak ejtenek), vagy Maléter Pálé (akit Maletternek neveznek). Egy másik példa: az érettségi megoldó kulcsban Nagy Imrét a Független Kisgazdapárt vezetőjeként tüntetik fel.

Jelentősegteljesek ugyanakkor a hasonlóságok a magyar forradalom és a prágai tavasz képe között. Gyenge a nemzetközi kontextus, a kiejtéssel kapcsolatos problémák a két nyelv hasonlóságai ellenére is jelen vannak. A legmegdöbbentőbb talán Dubček keresztnevének eltévesztése, akit Alexandre-nek hívnak Alexander helyett. A lengyel motívumot Władysław Gomułka képviseli, akit a katonai beavatkozás egyik leglelkesebb híveként mutatnak be (Walter Ulbrichttal együtt).

Sajnos a szerzők nem használnak dokumentumokat, amelyek a lengyel hadsereg szerepét jellemezhetnék a beavatkozásban. Egy kicsit jobb ugyanakkor a csehszlovák események belső környezetének leírása, mint a magyar '56 esetében, a politikai élet újjászületésének és a szabad médiának a bemutatása. Meglehetősen érdekes módon majdnem mindenki idézi a *2000 szó* című kiáltványt, amely nagyon gyakran ellentmondóan értelmezi a prágai tavaszt. Végeredményben a szerzők túlnyomó többségénél – akik ugye ezzel már eleve nem hanyagolják el a két eseményt – ezek az egyedüli leírások, amelyekben Magyarország vagy Csehszlovákia 1945 utáni történelme előfordul. A tankönyvekre jellemző a háború utáni lengyel történelem pontos leírása, de annak nemzetközi háttere teljesen intézményesített megközelítés nélkül áll, és a bemutatásra kerülő információ válogatása sok szempontból tisztázatlan.

A maguk töredezettségében a magyar forradalmat és a prágai tavaszt érintő tények nagyon gyakran néhány általános téma illusztrációjaként tűnnek fel. 1956-ot valahogy könnyebb értelmezni: általában említik, hogy Magyarországon a sztálinizmusnak szélsőségesen brutális jellege volt. Ennek megfelelően a tekintélyuralom-ellenes felkelés nem

A magyar eseményeket a magyar rádió adásával, illetve a skót szocialista bányász-munkások delegációjáról szóló – szinte hihetetlen – riporttal mutatja be. Utóbbiak a budapesti forradalom összeomlása után számos napot töltöttek el a helyszínen annak megállapítására, hogy 1956 valójában egy brutális ellenforradalom volt, amely felett szerencsére végül diadalmaskodott a győztes proletariátus.

meglepő. Problémásabb Nagy Imre szerepe, akinek viselkedése és karrierje, ha konzekvensen nézzük, nem rendelkezik a nemzeti hős jellemvonásaival. A legtöbb esetben ugyan a lengyel szerzők egyszerűen nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, illetve olyan hő-sies harc képét festik, amelyet Nagy Imréhez, Mindszenty bíboroshoz vagy éppen Maléter Pálhoz hasonló megkérdőjelezhetetlen nagyságú személyiségek vezettek. Noha kifejezetten nincs róla említés, mégis rejtett kapcsolat tapintható ki a magyarok és a lengyelek mint a tekintélyuralmi-rendszer áldozatai között, akik mindig fellázadnak a rezsim ellen, és mentesek a rendszerrel történő mindenfajta kollaborációtól.

Hasonló magyarázatok találhatók azokban az alábbi könyvtörredékekben is, amelyekre utalok; és amelyek a prágai tavaszt „antikommunista felkelésként” jellemzik. „A csehek sosem békéltek meg a szuperhatalmak brutális intervenciójával, a Szovjetunió és csatlósainak Csehszlovákia belső ügyeibe történő beavatkozásával” – állítja az egyik szerző (és mi pusztán találgathatunk, melyik szovjet csatlós nyerte el ebben az összefüggésben a szuperhatalom rangját). Igen, voltak bizonyos kísérletek a szocializmus megreformálására, de – ahogy egy másik szerző ironikusan felteszi a kérdést – „lehetséges-e egyáltalán a reformkommunizmus?”. Érdekes, hogy a leggyakrabban idézett mű ezzel kapcsolatban a *2000 szó* című kiáltvány, amely azzal a felvetéssel foglalkozik, hogy meg erősíteni és nem feloszlatni kell a pártgépezetet.

A két esemény értelmezésének másik közös motívuma a nyugati közömbösség a szovjet brutalitást illetően. A tankönyvekben ezt a kérdést a szuezi válsághoz kapcsolják, azonban egy átlagos könyv többé-kevésbé egyszerűen azt állítja, amit egy másik alkalommal és összefüggésben a költő így fogalmazott meg: „Európa csendes, újra csendes”. Az ilyen leegyszerűsítések ellentételezéseként olyan szellemes tankönyveket kell meg nézni, mint Jerzy Kochanowskié, aki a magyar eseményeket a magyar rádió adásával, illetve a skót szocialista bányász-munkások delegációjáról szóló – szinte hihetetlen – riporttal mutatja be. Utóbbiak a budapesti forradalom összeomlása után számos napot töltöttek el a helyszínen, annak megállapítására, hogy 1956 valójában egy brutális ellenforradalom volt, amely felett szerencsére végül diadalmaskodott a győztes proletariátus. Ugyanez a szerző azok közé tartozik, akik megemlítik a tényt, hogy a lengyelek részt vettek a Csehszlovákia elleni katonai beavatkozásban. Idézi a lengyel katonai propagandát, amelyik ebben az időben „leleplezi” a csehszlovák „ellenforradalmat”.

A lengyel és az orosz tankönyvek közötti különbségek

Ha összehasonlítjuk a lengyel történelem tankönyveket orosz megfelelőjünkkel, világossá válik, hogy a nem is olyan távoli kommunista múlt nem azonos teher. Szemben az orosz szerzőkkel, a lengyelek nyilvánvalóan nem mentegetik a rendszert, és nem ismételtetnek mechanikusan néhány feltevést a kommunista propagandából. Ahogy Jan Foitzik a *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung* című legutóbbi művében fogalmaz, az olvasó az új orosz tankönyvekben is a magyar ellenforradalomról és az amerikai 1956-os összeesküvésről szóló értekezéseket talál. Továbbá e tankönyvek Kelet-Közép-Európát úgy tüntetik fel, mint amelyet a Szovjetunió az egész háborút követő időszakban anyagilag támogatott. Az egyetlen eltérés az események korábbi abszolút merev, keményvonalas értékelésétől a prágai tavasz esetében fordul elő, amelyet immár nem a szovjetek megtámadásának kísérleteként jellemeznek. Foitzik szerint az orosz tankönyvekben jelentős az eltérés az orosz történelem és a nemzetközi kapcsolatok értelmezése között. Az első esetben láthatóan kedvező változásokról van szó, mert az új orosz kézikönyvek nem hazudnak például Sztálin bűneiről vagy a szovjet mindennapok szépségéről. Ezzel ellentétben a nemzetközi történelem még mindig köztes helyet foglal el, a válságfal a szovjet „mi” és az agresszív imperialisták között változatlanul fennáll.

Hasonlóan ehhez, ha a lengyel kézikönyvekben azokat a részeket nézzük meg, amelyek a lengyel történelemről szólnak, azt mondhatjuk, hogy nincs sok kritizálni való bennük. Ha viszont azokat a részeket olvassuk el, amelyek Kelet-Közép-Európáról vagy a Nyugatról szólnak (nem beszélve most a világtörténelemről), nehezen fedezünk fel világos elképzelést arról, hogy mit és hogyan is kellene ezekről a régiókról megtanítani. Kelet-Közép-Európa esetében sem ismerhetők fel ilyen koncepciók, ami még fájóbb, ha figyelembe vesszük, hogy amiről itt szó van, az a legközvetlenebb szomszédságunkat jelenti. Paradox módon a lengyel diákok még ma is kötelességüknek érzik meglátogatni Prágát és Budapestet, anélkül azonban, hogy igazán ismernék azokat az eseményeket, amelyek a közelmúltban e helyeken játszódtak le.

Szemléleti problémák

Azt lehet mondani, hogy a történelem tankönyvek valóban elárulnak valamit egy adott ország történelemtudományáról. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, a lengyel historiográfának nem sok mondanivalója van a szomszédairól. Ezenkívül a totalitarizmus paradigma még mindig erősen él a lengyel történészek között, akik az egész 1945 utáni történelmet a hatóságok és a társadalom közötti állandó konfliktusként fogják fel. Ebben a modellben minden az „ő” uralmuk és a „mi” elnyomásunk közötti ellentétéről szól, mint ha Lengyelországban a kommunista uralomnak a terror, a zsarolás és az erőszak adta volna a mindennapi bázisát. Nyilvánvaló, hogy ezt a modellt alkalmanként nemcsak a mi országunk közelmúltbeli történetére, hanem a többi hasonló sorsú ország történetére is alkalmazzák. Az ilyen értelmezés egyik jellemzője, hogy nem képes megfelelően kezelni azon szociális és politikai mozgalmakat, amelyek nem szakítottak radikális módon a kommunista ideológiával. Ezen a szemüvegen keresztül például a magyar 1956 nemzeti felkelésként sokkal könnyebben megérthető, mint Nagy Imre. A prágai tavasz szocialista reformereit pedig antikommunista aktivistákként kell kezelni, mert e történelmi felfogás szerint a kommunizmus megreformálása eleve nem lehetséges.

Az elmúlt 16 évben kiadott történelem tankönyvek szerzőivel kapcsolatban említett problémáknak van még egy – ha úgy tetszik – módszertani oka. Az a tendencia, amely inkább értékelni akarja a történelmet, ahelyett, hogy megérteni próbálná, nemcsak a közéletben érvényesül, hanem a történelem tanításában is. A történelem értékelése pedig megköveteli, hogy világosan elkülönítsük a bűnösöket az áldozatoktól.

Maciej Górny

Varsó, Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

A jugoszláv nézőpont

Az írás az 1956-os magyar felkeléssel kapcsolatos jugoszláv álláspont bemutatására vállalkozik. Bemutatja milyen a felkelésről nyújtott kép a kortárs történelem tankönyvekben, majd a levéltári források, valamint jugoszláv újságírók és politikusok beszámolóí alapján áttekinti a kortársi véleményeket a magyar ősszel kapcsolatban.

Számos kommunista és európai baloldali értelmiségi 1956-ban végleg szakított „egy illúzióval”, ahogy François Furet fogalmaz. A kommunista államok ugyanakkor visszahúzódtak a maguk intézményesített burkába, megerősítették hatalmukat, továbbá létezésüket még több mint három évtizeddel meghosszabbították. Jugoszlávia sem